

**Щербіна І.В.**

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри українського народного співу та музичного фольклору, доцент кафедри хореографії факультету «Театрального мистецтва і хореографії», РВНЗ «Кримський університет культури мистецтв і туризму»

## М.Ф. СУМЦОВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

*Анотація.* В статті розглядається наукова діяльність Миколи Сумцова у напрямку дослідження традиційної культури. Висвітлюється рівень опанування його наукових концепцій в галузі сучасного народознавства.

**Ключові слова:** Микола Федорович Сумцов, слов'янська фольклористика, український народ, традиційна культура, народознавство.

*Аннотация.* Щербина И.В. М.Ф. Сумцов: история и современность славянской фольклористики. В статье рассматривается научная деятельность Н.Ф. Сумцова в области исследования традиционной культуры. Освещается уровень овладения его научных концепций в области современного народо-ведения.

**Ключевые слова:** Николай Федорович Сумцов, славянская фольклористика, украинский народ, традиционная культура, народознавство.

**Summary.** Scherbina I.V. Nicholas F. Sumtsov: history and modernity Slavic Folklore. The article deals with the scientific activity of Nicholas F. Sumtsov in the study of traditional culture. Reveals the level of its mastery of scientific concepts in modern ethnology.

**Key words:** Nicholas F. Sumtsov, Slavic folklore, the Ukrainian people, traditional culture, ethnography.

Надійшла до редакції 23.05.2012

**Постановка проблеми.** Процес руху людської думки від незнання до знання є пізнанням, в основі якого лежить відбиття і відтворення в свідомості людини об'єктивної дійсності з концепцією виживання. Народне знання, звичаєво-правовий комплекс – це емпірично знайдений, перевірений практикою результат пізнання дійсності, який адекватно відбився у свідомості людини в ідеалізованій умовній формі узагальнення уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної реальності. Традиційна родинно-побутова обрядовість українців є складним багатовіковим засобом, через який старше покоління передавало свій життєвий досвід молодим. Тому вона є цінною культурною спадщиною, важливим джерелом для вивчення культури й побуту українського народу, що особливо актуально для відродження і розвитку національної традиційної культури.

Сферою виникнення і побуту фольклору є фольклорне середовище – це олюднений територіальний простір, де сукупність суспільних та матеріальних умов є ґрунтом для популяції, продуктивної діяльності та духовного розвитку певного соціуму, етносу, етнікосу, міжетнічної спільноти, для творення родових культурних традицій та їх передаючи з покоління до покоління. На сьогодні доментом розвитку фольклору є сільське середовище патріархального типу з доцентрованим спрямуванням інформації, з тенденцією до зімкненості та виробленням свого модусу мислення. Модус мислення – субстрат понятійних і рецепторних елементів, орієнтир у творчій діяльності середовища. Він включає широкий спектр семантичних, структуротворчих параметрів: вибір ідеї (logos) сюжетів, репертуару, способів виконавства, артикуляцію тощо. Фольклорне середовище споконвічно було генератором інакомовлення, «рідності» локальних говорів, музичних стилів у межах конкретного етносу. Даній регіональний поділ України, різні релігійні конфесії, міжетнічні зв'язки сприяли дивергенції локальних середовищ і модусів мислення, а також фольклорних стилів.

Оскільки звичаєво-правовий обрядовий комплекс сформувався історично в межах вихідних світоглядних установ завдяки діяльності людини, як своєрідна форма пояснення картини світу з визначенням у ньому місця і ролі людини, його необхідно розглядати як певну систему, що має множену взаємопов'язаних елементів, компонентів, підсистем, визначенні функції, цілі, склад, структуру. Це видається можливим завдяки сполученню етнологічних, культурологічних, соціально-комунікативних і етномузикологічних напрямів дослідження. У цій площині з'ясовуються ключові питання проблеми семантичної сутності синкретичного мистецтва в традиційній обрядовості, його мовна структура, жанровий діапазон, їх комунікативний потенціал, внутрішні і зовнішні закони функціонування, спрямованість у передачі знань, формування світогляду, ідейно-моральному та естетичному вихованні особистості. При цьому культурологічний напрям дослідження дозволяє поглибити і удосконалити зміст одержаних наукових результатів через визначення місця і ролі традиційного комплексу у соціально-комунікативному процесі систе-

ми культури. Тому доцільно керуватися методичними настановами, творчим кредом видатного українського етнографа і фольклориста Миколи Сумцова. А саме: під час вивчення традиційної культури важливими є всі дрібниці у народному житті, які необхідно враховувати і тісно пов'язувати з історично-побутовими обставинами. Згідно такої наукової позиції М. Сумцов першим заклав підвалини щодо системного підходу вивчення звичаєво-правових комплексів та календарних й соціально-побутових обрядових традицій. Заклавши міцне підґрунтя для дослідження народних традицій слов'ян, зокрема українців, фахівець довів, що календарна та соціально-побутова обрядовість почала формуватися відповідно до землеробсько-язичницького світоуявлення і сягає своїм корінням у первісне суспільство на певному етапі його розвитку [1-3; 4 с. 7-8].

З ім'ям Миколи Сумцова пов'язана ціла епоха в історії вивчення та дослідження як світової літератури, так і культури свого народу, зокрема, рідної та близької йому Слобожанщини. Це вчений широких наукових інтересів, невичерпної енергії. У його науковій спадщині безліч праць (налічує 1544 позицій, не враховуючи тих праць, які до нас не дійшло), присвячених визначним культурним діячам України, духовному життю українського народу, тощо. Наприклад, монографія М. Сумцова «Слобожане» – універсальна енциклопедія звичаїв, побуту цього краю, його культурного життя, що складає зміст і визначає неповторність української нації [3, с.4; 4, с.3]. Тому **об'єктом** дослідження даної розвідки є наукова діяльність Миколи Федоровича Сумцова у напрямку дослідження традиційної культури, а **предметом** – рівень опанування його наукових здобутків в сучасній вітчизняній та світовій етнології, ставлячи за **мету дослідження** – висвітлити Сумцовські наукові концепції вивчення слов'янської етнотрадиції, через вирішення таких **завдань** як аналіз фольклористичних робіт науковця і рівень їх практичного застосування сучасними народознавцями, залучаючи до **методів наукового дослідження**, перш за все, історичний, діяльнісний, соціокультурний та ціннісний підходи.

**Ранні звертання до проблеми.** За останні півстоліття нова генерація науковців зупинилася на півдорозі щодо вивчення спадщини М. Сумцова. Деякі з них, особливо радянські вчені, розробляючи окремі фольклорні питання, або зовсім обходили його ім'я осторонь, або використавши його ідеї, аргументи, наведені в розвідках численні факти, паплюжили вченого, хто за відсутність належності до якогось наукового напрямку, хто за широту наукових інтересів і поверховість розробки деяких питань, але усі, за винятком сучасного видатного дослідника українського гончарства О. Пошивайла, докоряли за те, що він не був адептом марксистсько-ленінської методології [5, с.24-27.]. Саме тому видатний дослідник наукової спадщини М. Сумцова Володимир Зиновійович Фрадкін, протягом всієї наукової діяльності, зазначає, що розмаїття науково-педагогічної і громадської діяльності М.Ф. Сумцова дуже велике. Його енергія і сили були спрямовані на служіння народові. Перелік пріоритетів

вченого потребує об'єднаних зусиль науковців щодо їх всебічного висвітлення й оцінки [5, с.4.; 6, с.69]. І як доказ своєї позиції В.Фрадкін склав бібліографічний покажчик наукових робіт М.Сумцова [2].

Саме за ініціативою видатного дослідника Харківського історико-філологічного товариства, етнографа В.З. Фрадкіна та його однодумців В.Єрпульова, С.Куделко, С.Леґейда, А.Пивоваров, В.Пікалов, Л.Рибальченка, Ю.Тітінюк, А.Цевба при Харківському історичному музею слобідської України ім. Г.С. Сковороди за сприяння управління культури харківського облвиконкому 17-18 квітня 1995 р. було проведено Перші Сумцовські читання [4]. І до тепер Сумцовські читання проходять щорічно на Харківській землі.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної етнології, можна впевнено стверджувати, що у світовій етнографії М. Сумцову належить пріоритет у розробці та класифікації народної обрядової культури й побуту. Саме його праці стали підручником, енциклопедією, міцним підґрунтям для наукової розробки в галузі слов'янської фольклористики, заклали основу для історично-етнографічних досліджень В.Орхимовича, О.Левицького, Хв. Вовка, П.Чубинського, Е.Кагарова, Д.Зеленіна, Н.Здоровеги, В.Борисенко, А. Байбурина, М. Стельмаховича, та інш, які в цілому стали міцним підґрунтям щодо подальших досліджень семантики традиційної слов'янської культури.

Праці М.Ф. Сумцова мають комплексний характер. В них розглядаються проблеми походження й значення складових слов'янської обрядовості, подається систематизація традиційних ритуалів за розділами відповідно до юридичних, історичних, а також міфологічних поглядів на ті чи інші події, одночасно проводяться паралелі з традиційними обрядами інших народів Західної та Східної Європи [1-3; 7]. Він першим визначив важливість матеріалів щодо описів традиційної обрядової культури на Слобожанщині та підкреслив необхідність їх фахового комплексного дослідження [8, с.9, 90-94.], яке, на жаль, і на сьогодні ще не було зроблене. Йому належить пріоритет у виявленні та підкресленні ритуального використання хагнього простору, з'ясування ритуальної функції предметів домашнього вжитку, одягу та їжі; дослідження ролі та значення (символічного, морально-правового) хліба в сімейних обрядах та календарних святах українців, які нині не стали предметом окремого комплексного наукового дослідження.

В основі наукових досліджень релігійно-магічної системи та традиційних звичаєво-правових комплексів М. Сумцова було покладено концепцію універсальності культурно-історичного процесу методом ретроспективних зіставлень. В системному принципі дослідження семантики складових української традиційної культури основний акцент робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відносин, що мають місце як в межах окремих ритуалів, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем. Властивості обрядової традиції, як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою структури, особливими систе-

мотворчими, інтегративними зв'язками обрядового комплексу. Тому його комплексні наукові дослідження визначається системно-генетичним та етногенетичним (ментальним) підходом до проблеми розуміння семантики українських традицій, який головним чином спрямовано на аналіз умов зародження, розвитку традиції від нижчих форм до вищих і перетворення їх на соціально-юридичний, ритуально-магічний, драматургічний музично-хореографічний звичаєво-правовий комплекс. Він враховує на культурологічному рівні фактори генезису історії культури та етнічної історії, які впливають на формування систем розуміння традиційних обрядів, атрибутики і музично-поетичних текстів, в яких виявляються етногенетичні процеси. Тому природно, що він приділяє особливу увагу дослідженню походження обрядовості спираючись на пропозиції структурної антропології щодо розгляду культури в трьох аспектах: 1. соціальному (з погляду функції); 2. історичному – як дослідження процесів виникнення, формування, визрівання культурно-соціальних явищ; 3. психофізіологічному (при цьому виходять з переконання, що суспільством керують не економічні, а психологічні та біологічні закони. Такий системно-генетичний та етногенетичний підхід М. Сумцова дуже важливий для розкриття семантики українських традицій, але він не спроможний цілком розкрити всю складність процесу розвитку. Може саме тому для науковця був провідним у стратегії дослідження семантики слов'янської обрядовості структурно-функціональний підхід. Він був спрямований на відокремлення структурних елементів (компонентів, підсистем) обряду і визначення їх ролі (функції) в системі по горизонталі, тобто за драматургічним розгортанням на соціально-юридичному рівні і по вертикалі, як систему спілкування, «чужих» світів на сакральному рівні, таким чином визначаються набори елементів, що покликані вдовольняти конкретні суспільні потреби і з'ясувати відносини між ними та їх функціональне навантаження. Таким чином він заклав основу подальших наукових досліджень традиційного ритуального спілкування людини, як засобу упорядкування світу людини на реальному і нереальному рівнях, таких учених, як Т. Осадчий [9], В. Орхимович [10], А. Байбурина [11], В. Иванов і В. Топоров [12-13], С. Токарев [14], М. Стельмахович [15], Є. Сявко. [16], О. Кісь [17] та інші.

Саме нині ми спостерігаємо в сучасній науці запроваджені Миколою Сумцовим напрями дослідження традиційної культури, як упорядкування світу людини на матеріальному, реальному рівні, тобто розгляд стратегії і тактики соціалізації особистості, критерії підбору шлюбних пар, методи регулювання статевих взаємовідносин між чоловіком і жінкою засобом укладання шлюбного договору, з'ясування моральних норм, що регулюють поведінку людей згідно загальним розпорядженням і заборонам, обумовлюючи однотипні вчинки. Дійсно, що використання системно-діяльного підходу одночасно з системним структурно-функціональним підходом, дозволяє проаналізувати компонентний склад людської діяльності в обрядовості: потреба – суб'єкт – об'єкт –

процеси умови – результат, та нормативно-ціннісний підхід, який враховує соціальну обумовленість людського розуміння, як осмислення дійсності в нормативно-ціннісних системах суспільної практики на рівні соціальних значень, тобто виявляє у смисловій структурі соціальний, надіндивідуальний шар, який є втіленням опосередкованого ставлення людини до світу. При цьому загально семіотичний підхід дозволяє декодувати знакові системи і таким чином розкрити їх сакральний зміст, спрямованість на задоволення певних потреб людини, а психологічний допомагає виявити призматичну «почутності» – розрахунок на адекватне розуміння в спілкуванні, забезпечення розуміння, відповідної реакції на пропозицію – дію [18, с.62].

М. Сумцов, не створивши основоположних в теоретичному плані праць своєї школи, все ж таки відіграв дуже велику роль в розвитку науки, зокрема, ставши фундатором наукового українознавства. В світовій фольклористиці ніхто, крім нього, не зміг піднятися до всебічного вивчення народної словесності, поєднавши його з історично-побутовими обставинами життя людини від колиски до могили, ніхто не зміг побачити і підкреслити наявність зв'язку між особливостями етнічної психології і народнопісенної творчості, науково не обґрунтував вплив народної поезії на національний характер творчої спадщини Т. Шевченка і О. Пушкіна тощо [1, с. 269, 274-275; 5, с.3-4; 12, с.62-69.].

Роботи Миколи Сумцова дуже вагомими, мають великий попит серед науковців і потребують перевидання. Тому природно, що за активною діяльністю А.К. Байбурина та В.З. Фрадкіна, виходить книга «Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды» [1] з аналітичною передмовою «Николай Федорович Сумцов и его работы в области обрядовой символики» [1, с. 269-277]. В цьому виданні до широкого кола читачів було представлено такі праці М.Сумцова, як «Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы», «О свадебных обрядах преимущественно русских», «Хлеб в обрядах и песнях» тощо.

Започаткована харківським обласним центром народної творчості у 2007 році серія «Студії фольклору та етнографії Слобожанщини» в третьому випуску являє собою збірку етнографічних та історико-культурологічних праць Миколи Сумцова під спільною назвою «Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України» [3], до якого увійшли кілька десятків його наукових праць, таких як «Слобідсько-українські історичні пісні», «Очерки народного быта», «К истории слободско-украинского чумачества», «Современное изучение кобзарства», «Современная малорусская этнография» тощо, газетних статей та найвідомішого твору «Слобожане». Автор передмови «Вдячний син Слобожанщини. Микола Сумцов – дослідник і громадський діяч краю» [3, с.3-55] та післямови «М.Сумцов і ми» [3, с.508-542] – Михайло Красиков в історико-культурологічному аспекті подає біографію вченого та ґрунтовно аналізує його роботи визначаючи вагомність діяльності вченого як в

минулому та і в сьогоденні, зазначивши «Гадаймо, що ця книга [3, с. 526], потрапивши на полиці сучасних читачів, доведе, що для самого її автора (незважаючи на усі високі епітети, прикладені до його імені) «полиця» ще не підшукана, бо його думки – у самому вирі духовного життя України, його почуття суголосні нашим, його голос ще тільки повинні почути мільйони співгромадян. І цей том історичних праць – стільки ж про минуле, скільки про наше сьогодення і про майбутнє». [3, с. 526].

**Висновок.** Перевидання праць Сумцова та науковий історико-культурологічний аналіз діяльності вченого є вагомим внеском в українську етнологічну науку і є дуже корисною не лише для науковців, воно цікаве і для широкого загалу читачів, оскільки повна дискредитація колишньої моделі соціального устрою, деіндустріалізація, відтак у населення викликають закономірний інтерес до перевірених століттями цінностей. Поступове відродження традиційних соціальних форм, чи то просто стереотипів буденної поведінки, неодмінно призведе і до відродження концепцій світогляду, які історично існували. В яких формах відбуватиметься цей ренесанс, покажуть майбутні етнологічні дослідження.

#### Література:

1. Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды [Текст]. /Н.Ф. Сумцов – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996 – С.269-277.
2. Микола Федорович Сумцов. (Бібліографічний покажчик). – К.: Рідний край, 1999. – 240 с.
3. Сумцов Микола Федорович. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці. [Текст] /Упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. –Х.: АТОС, 2008. –558 с.
4. Перші Сумцовські читання. [Текст] Тези наукової конференції, присвяченої 75-річчю музею Слобідської України ім. Г.С.Сковороди. –Х.: Принтал, 1995. – 60 с.
5. Фрадкін В.З. Микола Сумцов і народна словесність. [Текст] /В.З. Фрадкін // Другі Сумцовські читання. Тези наукової конференції 18 квітня 1996 р. – Х.: Харківський історичний музей, 1996. – С. 3-4.
6. Фрадкін В.З. До 140-річчя від дня народження М.Ф. Сумцова (1854-1922). [Текст] /В.З. Фрадкін // Культура України: 36. статей: Вип. 2. / Під ред. проф. М.В. Дяченко, проф. В.М. Шейка. – Х.: ХДІК, 1994. – С. 62-71.
7. Сумцов Н.Ф. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу [Текст]. /Н.Ф. Сумцов (Изд-е редакции журнала «Киевская старина»). – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. – 24 с.
8. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка [Текст]. /Н.Ф. Сумцов – Х.: Вид. «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1918. – 240 с.
9. Осадчий Т. Брачные договоры у малороссов [Текст]. /Т. Осадчий // Этнографическое обозрение. – М., 1893. – Кн. XVIII. – № 3. – С. 121-130.
10. Орхимович П.В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории развития семи [Текст]. /П.В. Орхимович // Этнографическое обозрение. – 1892. – № 4. – Кн. XV. – С. 1-54.
11. Байбурин А.К. Ритуал: свое и чужое [Текст] /А.К. Байбурин // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. Сб. науч. трудов. – Л.: Наука, 1990. – С. 3-178.
12. Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. (Древний период). [Текст] /В.Н. Топоров; В.В. Иванов. – М.: Наука, 1965. – 246 с.
13. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического: Избранное. [Текст] /В.Н. Топоров. – М.: Издательская группа «Прогресс»-«Культура», 1995. – 624 с.
14. Токарев С.А. Ранние формы религии. [Текст] /С.А. Токарев; Предисловие В.П. Алексеева. – М.: Политиздат, 1990. – 621, [1] с., [8] л. ил.
15. Стельмахович М.І. Українська народна педагогіка: Навч.-пед. Посібник [Текст] /М.І. Стельмахович. – К.: ІЗМИ, 1997. – 417 с.
16. Сявко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. [Текст] /Є.І. Сявко. – К.: Наукова думка, 1974. – 151 с.
17. Кісь Р. Ерос і водна стихія (первісна семіотичність шлюбної магії) [Текст] /Р. Кісь // Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 1994. – № 1. – С. 83-98.
18. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания [Текст]. /В.Ф. Петренко – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1988. – 208 с.